

Odsun po šedesáti letech Přemysl Janýr

„Nebýt toho, že mne Tomáš nepustil ven o revoluci a po ní, byla bych se vrhla mezi lidi a zabíjela německé ženy a děti. Celá ta léta jsem o tom snila a do poslední maličkosti jsem si představovala rozkoš z krve a smrti. Myslela jsem na příklad s hrůzným pocitem rozkoše na to, jak budu tlouci hlavou malého německého dítěte o telegrafní tyč tak dlouho, dokud neuvidím růžově bílý mozek. A měla jsem chuť, když jsem viděla karavany zajatců, stoupnout si mezi ně a tlouci je bičem přes skloněné tváře.“ Tato slova napsala žena, spisovatelka. Hrdinka jejího románu Renáta Markusová, spolu se svým manželem, oba přesvědčení komunisté, přicházejí doosídlovat sudetoněmecké město X. Jejich idealistické představy jsou brzy konfrontovány s drsnou realitou. „Musíš to chápat, soudruhu, přišla sem do pohraničí verbež a všichni měli rudé hvězdy.“ Pro Renátu ještě nepředstavitelnější, že se zde neobejdou bez pomoci Němců s bílými páskami na rukávech. Pomalu se vytváří osobní vztah ke starému panu Schulzovi, jehož dům získali a který zde čeká na odsun. Vrcholí opravdu románově. „Myslím, že vás musím poprosit, abyste nám odpustil, že tu chceme žít. V domě, který byl vaším domovem a který vám přirostl k srdci. Nemohu jinak než plakat, nabízím-li vám židli ve vlastním domě, kde se už neodvažujete usednout. (...) Ach, prosím, prosím, odpusťte nám pane, a neproklínejte naše životy. Já vím, co je proklínání. Vždyť jsme sedm let proklínali a vraždili v srdci ty, kdož vešli do našich domů.“

Za odkaz na tuto – pokud se nemýlím – první českou omluvu vděčím Tomáši Filipovi, který zapomenutý první český kolonizační román „Dům na zeleném vršku“ Aleny Sedlmayerové z roku 1947 znovuobjevil. Vděčím mu o to víc, že mi tento autentický dobový záznam potvrzuje to, co mi popisovali i jiní doboví svědci včetně rodičů: bezmezná nenávist bezprostředně po konci války, rychlé vystřízlivění a zděšení nad novými zločiny, návrat přirozeného lidského citění.

Reflexe a kritika odsunu nebyly v bezprostředně poválečném období nijak neobvyklé. Objevily se již v průběhu divoké fáze, mezi intelektuály, v tisku, v nemalé části veřejnosti. Nejen osobními a literárními stanovisky, ale i trestními postihy ještě před zářím 1945. 25. září vydala vláda výnos, podle kterého byly některé činy související s divokým odsunem od května do září označeny za zločiny. V červnu 1947 byla zřízena zvláštní parlamentní komise s cílem vyšetřit zločiny napáchané na Němcích a Maďarech a do konce roku 1947 bylo několik pachatelů odsouzeno. Vše nasvědčovalo, že pocity Renáty Markusové odpovídají všeobecnému citění, že je česká společnost na nejlepší cestě se s odsunem kriticky vypořádat sama, ze vlastní potřeby a ihned.

Tento proces skončil komunistickým převzetím moci. Je třeba zmínit, že moskevský výbor KSČ se až do března 1943 bránil proti Benešovým plánům plošné etnické čistky ve prospěch individuálního posouzení viny, že ustoupil až teprve na Stalinův příkaz a vlivem toho obsahují tzv. dekrety právě ona ustanovení o výjimkách, kterých se dnes chytáme jako záchytného stébka abychom prokázali, že jejich intence nebyla především rasistická. Po osvobození však již komunisté zcela vsadili na nacionalismus, převzali iniciativu a velkorýsým rozdělováním konfiskovaných majetků si zaplatili vítěznou volební kampaň.

Po únoru 1948 byla domácí kritika odsunu umlčena, vyšetřování zastavena, již odsouzení pachatelé byli opět propuštěni. Kritika však pokračovala v exilu a budiž připomenuto alespoň generála Lva Prchaly, který se jménem exilového Národního výboru již v roce 1953 zabýval plánem návratu sudetských Němců, studií Jana Stránského o odsunu z hlediska mezinárodního práva, článků Pavla Tigrida, Ferdinanda Peroutky a dalších.

S uvolněním šedesátých let se téma odsunu okamžitě znovu objevilo i na domácí scéně, nejprve mezi mladými historiky, zmiňme zde alespoň Jana Křena, Miroslava Hübela, postupně však pronikalo na stránky časopisů, do rozhlasu, do kinematografie. Filmy z konce 60. let jako Adelheid režiséra Františka Vláčila či Kočár do Vídně Karla Kachyni patří dodnes k nejpůsobivějším zpracováním odsunu a ani po téměř čtyřiceti letech k nim není co dodat. Podobně jako před rokem 1948 pociťovala československá společnost sama potřebu se s problémem odsunu vyrovnat.

A opět byl tento proces násilně přerušeno zvenčí, invází Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a následnou normalizací. A opět to byl další mladý historik, Slovák Jan Mlynárik, který o deset let později pod pseudonymem Danubius diskusi v exilovém časopise Svědectví znovu otevřel. Tentokrát již existovaly rozsáhlé kontakty mezi exilem a domácím disentem, bouřlivá diskuse zasáhla široký okruh lidí doma i venku a pokračovala měsíce a léta. Jejím bezprostředním výsledkem byla i pověstná Havlova omluva v prosinci 1989 a v lednu 1990.

Okruh, ve kterém probíhala byl sice na poměry totalitní společnosti rozsáhlý, nicméně od široké

veřejnosti ještě velmi vzdálený. Ta byla Havlovou omluvou zcela zaskočena a dodejme hned, že nejen česká či československá, ale právě tak i veřejnost sudetoněmecká. Pod tlakem domácí kritiky musel nakonec Václav Havel ustoupit.

Nicméně se nyní diskuse zmocnila média a široká veřejnost. Probíhala obdobně, jako v deseti letech předtím v okruhu kritických intelektuálů. Po prvních bouřlivých rozhořčených reakcích, odmítajících jakoukoli kritiku odsunu bezmála jako národní zradu se zájem přesunul k věcnějším aspektům, ke jeho genezi, mezinárodním i vnitropolitickým souvislostem a následkům, k jeho průběhu a zejména k objevování dalších a dalších obludných podrobností. S odstupem musím konstatovat, že v procesu vyrovnávání se s vlastní minulostí prošla česká společnost od roku 1989 dodnes úctyhodný kus cesty.

Oproti předchozí čistě intelektuální diskusi však přibyl nový aspekt. Již se nejedná jen o nezávazná, morální stanoviska jednotlivých diskutujících, ale o oficiální a závazný postoj státu s možnými dalekosáhlými následky. K tomu se zásadně změnila i vnější okolnosti a chtěl bych poukázat zejména na dvě důležité souvislosti, které české diskusi zpravidla unikají.

Konfiskace majetku byla nejen z pohledu sudetských Němců přirozeně vždy bezprávím. Nicméně v perspektivě pozdějšího znárodnění, vyvlastnění a združstevnění všech majetků byl její nacionalistický charakter zastíněn – přišli o něj nakonec všichni, Němci, neněmci, na druhé straně se ale tak docela neztratil, pouze se přesunul do hypotetického společného vlastnictví všech. Teprve restitucemi a privatizacemi počátkem 90. let byl nacionalistický charakter konfiskací dokonán. Luxovo „co se ukradlo, musí se vrátit“ se pod příliš průhlednou hlavičkou nápravy „některých“ křivd a svévolně stanovených časových hranic zvrátilo v „co se nám ukradlo, musí se nám vrátit – i to, co jsme sami ukradli“.

Vidina restituovaných a snadno privatizovaných majetků byla i skutečným důvodem rozpadu Československa. Málokdo si přitom uvědomoval, že zrada a rozbití společného státu byly našimi hlavními argumenty pro odsun sudetských Němců. Nyní jsme potvrdili, že měli pravdu, že Československo bylo od počátku neživotaschopnou konstrukcí, že jejich požadavek odtržení byl naprosto legitimní. Rozdílné osudy Henleina a Tisa na jedné a Klause a Mečiara na druhé straně není právě snadné vysvětlit.

Restituce, rozpad Československa a oslabená pozice zmenšené České republiky vedly k tomu, že se po desetiletí na okraji zájmu živořící majetkové nároky v průběhu devadesátých let přesunuly do centra pozornosti sudetoněmeckých organizací. S neblahými následky pro další vývoj naší české diskuse. Historické, hospodářské, politické, kulturní, etické i zcela prostě lidské argumenty jsou náhle zastíněny pragmatickou otázkou, zda bychom tedy měli našim Němcům majetky vracet. Odpověď všichni známe: i kdybychom tisíckrát chtěli, nemůžeme, protože jsme je již dávno prohospodařili, rozkradli, zdevastovali.

Vědomí v minulosti napáchané nespravedlnosti a zločinů, dovolují si tvrdit, že dnes již vnitřně sdílené prakticky celou českou společností, včetně těch, kteří odsun navenek více či méně hlasitě obhajují, bezradnost a nemožnost je nějakým způsobem napravit, k tomu konfrontace s vytrvalým tlakem zvenčí mají ovšem paralyzující a destruktivní následky na stav naší dnešní společnosti. Jako jediná možná strategie se jeví neúprosná zatvrzelost, nedát se, neustoupit, vykrucovat se, zatloukat, útočit. Sebemenší ústupek, projev slabosti, citu, každý smířlivý krok znamenají ohrožení a hrozí katastrofou.

Tím ovšem potvrzujeme epigram vévody la Rochefoucauld, že většina našich chyb je prominutelnějších než způsoby, jakými je zakrýváme. Jestliže v dnešní době označí premiér země miliony lidí na základě jejich národnosti za Hitlerovu pátou kolonu, jestliže doporučuje Izraeli vyhnání Němců jako vzor řešení palestinského problému, jestliže se ministr veřejně vměšuje do probíhajícího soudního procesu s námitkou, že soudci nerespektují politické dohody, jestliže přitom argumentuje způsobem „otec Němec, matka Němka, tak je taky Němec a nemá nárok“, pak to není návrat do nejtemnějšího poválečného období, protože pro ně ještě můžeme nalézt jakési vysvětlení a pochopení, nýbrž zcela ojedinělé otevřené pohrdání šedesáti lety vývoje nejen naší, ale celé evropské společnosti.

Málo si přitom uvědomujeme, jak tento způsob zpracovávání historické zátěže zasahuje do našeho každodenního života. Agresivní postoje, nenávislná argumentace a hulvátský tón, které se zdají být legitimní obranou proti hrozbám zvenčí, se samozřejmě u odsunu Němců nezastaví. Jako zavedené vzorce chování a řešení problémů prostupují celou společnost. „Mohou si za to sami, chtěli Heim ins Reich, tak to mají“, zní obvyklý komentář. „Ale za to si můžete sami, měli jste si předem dobře rozmyslet, které akcie nakoupíte“, odpovídá vláda, když dikům zůstanou jen oči pro pláč. „Za to si pan Lauder může sám, měl si to lépe ošetřit“, komentují poslanci krádež televize kolegou Železným. „Můžete si za to sám, když tam necháte rádio, jen tím provokujete“, řekne vám policista u vykradeného auta. „Mohla si za to sama, kdyby se nebránila, mohla být dodnes mezi živými“, brání se před soudem muž, který kvůli pár stovkám zabil svou ženu.

Podobně lze sledovat přímou návaznost v našem vztahu k majetku. Jistěže jsme si nezačali, pozemková reforma z roku 1919 po prvním váhání vyvlastněné majetky ještě nahrazovala, teprve nacistická arizace přinesla novou inspiraci. Konfiskace a přerozdělení německých a maďarských majetků pak otevřelo celé nové obzory: majetek přestává být výsledkem lidské práce a stává se komoditou, která se momentálně neoprávněně nalézá ve špatných rukách. Z nich je třeba ho odebrat a přerozdělit do těch správných, rozuměj našich. Tak je zdůvodněno přerozdělení německého majetku do našich českých rukou stejně jako přerozdělení majetku mezinárodních monopolů do našich národních rukou, soukromého majetku do našich společných rukou, majetku třídních nepřátel a zrádců do našich pracujících rukou, až po posledním převedení společného majetku do našich privátních rukou či po převedení peněženky, nalézající se neoprávněně v kapse cizího zazobance do našich potřebných rukou.

Důsledky trvání na našich bezprostředně poválečných postojích postihují i vlastní podstatu státu. Od právního systému, ve kterém vedle sebe koexistuje trestnost rasismu s rasistickými zákony, ochrana lidských práv s jejich popřením, princip nedotknutelnosti soukromého majetku s jeho konfiskacemi, drakonické tresty za majetkové delikty s beztrestností masových vražd lze ztěžá očekávat, že by rozvíjel principy přirozeného práva a univerzálních morálních hodnot či že by vůbec mohl uspokojivě fungovat. Libovůle revolučních gard, od počátku osvobozená od jakékoli nezávislé kontroly pokračuje revolučním vynětím policejního vyšetřování z kontroly nezávislým soudem v roce 1950 a přetrvává v tomto stavu dodnes.

Společné hodnoty jsou ovšem tím, co společnost udržuje pohromadě. Jestliže platí sice v principu, v praxi ale až podle okolností, pak není důvodu, proč by měly platit právě v mém případě. Logickým závěrem je tichá dohoda, že si budeme každý hledět jen svého. Pak ovšem nelze takové jednání mít za zlé ani těm, kdo se starají o věci veřejné. Arogance moci, korupce a nefunkčnost na jedné a frustrace, nezáměr a krize identity na straně druhé nejsou vadami na krásu demokratické společnosti, nýbrž zákonitými důsledky rozkladu společných hodnot.

Vyrovnění s vlastními dějinami je tedy zcela praktickou podmínkou pro základního fungování společnosti. Pocity bezvýchodnosti jsou přitom kontraproduktivní a neodůvodněné. Pokusme se o střízlivou rekapitulaci.

S jistou pachutí v ústech se můžeme dovolávat alibi postupimského souhlasu velmocí se samotným faktem odsunu Němců z Československa. V tom ovšem nejsou zahrnuti odsuny řady lidí, kteří bojovali proti nacismu či sami byli oběťmi nacistické represe, včetně německých Židů, odsunutých po jejich návratu z koncentračních táborů a z exilu.

Je však třeba odlišit samotný odsun od tzv. Benešových dekretů, namířených proti Němcům, Maďarům a jiným zrádcům a které s odsunem nejvýše s výjimkou dekretu č. 33 o zbavení státního občanství nemají nic společného. Ztotožňování ovšem často vede k vyhraněně protiněmecké argumentaci ve prospěch dekretů, obvykle však velmi nemístné, neboť všechny podstatné dekry postihují jedním dechem a stejnou mírou i Maďary.

Pro konfiskaci majetku sudetských Němců žádné ospravedlnění nemáme. Na druhou stranu ale ani Spolková republika Německo neuhradila poválečné reparační nároky Československa – ostatně ani jiných vítězných mocností. V zásadě je tedy udržitelné tyto pohledávky vzájemně vázat, připomeňme přitom, že Německo sudetské Němce za ztracený majetek do jisté míry odškodnilo a že Československo odškodnilo konfiskovaný rakouský majetek. Neudržitelné jsou ovšem případy, kdy dnešní soudy stvrzují konfiskace, ke kterým ani podle tzv. Benešových dekretů nemělo dojít.

Neospravedlnitelné jsou nucené práce na základě dekretu č. 71, což je problém o to naléhavější, že Německo i Rakousko vyřešily v posledních letech nucené nasazení z období války odškodněním, které česká strana a české oběti s povděkem přijímaly.

Naprostě neospravedlnitelné jsou desetitisíce obětí, převážně žen, dětí a starých lidí v době divokého odsunu. Vrcholem je pak amnestijní zákon č. 115/1945, který tyto zločiny a masové vraždy označuje za jednání, která „nebyla bezprávná“. Argumentace, že v některých případech i přesto trestní stíhání umožňoval je vzhledem k poměru počtu obětí k počtu stíhaných nemístná a cynická.

K tomu je třeba přičíst i retribuční dekry 16 a 138, které nebyly namířené proti Němcům a Maďarům, nýbrž proti domácím „kolaborantům a zrádcům“ a které znamenaly nejen porušení práva na spravedlivý proces podle dnešních představ, ale porušení nepřipustnosti retroaktivity, platné v celém civilizovaném světě dávno před jejich vydáním.

To všechno ovšem nebudí právě nadšení a národní hrdost. Ještě méně je ovšem budí pokusy nějak to obhajovat. Můžeme se dovolávat, že jsme si nezačali, odkazovat se na příčiny a následky, můžeme se utěšovat, že stejné či obdobné problémy mají z těchto dob víceméně všechny strany, včetně těch vítězných. Tím ale nikterak neřešíme náš hlavní problém, že pouhým poukazováním kdo všechno také krade se ještě z nikoho slušný člověk nestane. K tomu, aby naše společnost mohla opět fungovat jsou nezbytná pravidla, se kterými se její členové mohou a chtějí ztotožnit a která musí být dodržována za všech okolností, tedy i vůči těm, na kterých jsme se v minulosti dopustili bezpráví.

V první řadě je nezbytné překonat chápání světa v polaritě Češi – Němci, resp. obecně my - oni, přežívající u nás od devatenáctého století dodnes. Musíme vzít na vědomí, že nejen dějiny naší země, ale že i naše současná česká kultura jsou výsledkem staletí vzájemného ovlivňování s jinými kulturami, zejména s kulturou sudetoněmeckou a že totéž platí i opačně.

S tím souvisí i uvědomění, že demonstrativní nenávistností vůči sudetským Němcům jen zakrýváme vlastní pocity provinění a studu. „Němci Židům nikdy neodpustí Osvětim“, zní jeden bystrý postřeh. Stejný lze říci i o nás: „Češi sudetským Němcům nikdy neodpustí odsun“. Odmítání dialogu s odkazem, že „naším partnerem jsou pouze vlády“ je směšné a tragické zároveň.

Bez ohledu na sudetské Němce je vyšetření zločinů, kterých se dopustili naši spoluobčané na komkoliv, ať již trestní, pokud ještě žijí, či alespoň historické, nezbytné právě jako signál dovnitř naší společnosti, že na dodržování zákonnosti za všech okolností trváme. I v tom se projevuje obecně platný kulturní vzorec, který se neomezí jen na zločiny odsunu: proč by pak měly být vyšetřovány zločiny napáchané za války na cikánech, proč by měly být trestány zločiny komunistického období, proč by měly být vyšetřovány trestné činy v průběhu privatizací, proč by měly být stíhány ty, které jsou páchany právě teď?

I když budeme nadále trvat na stanovisku, že se odsun uskutečnil v souladu s rozhodnutím velmocí a že konfiskovaný majetek je protihodnotou za německé reparace, stále ještě zbývá nemalý počet těch, kteří byli postiženi daleko nad tento rámec, dokonce i nad rámec samotných Benešových dekretů. Nezbývá nám, než jejich alespoň jejich symbolickým odškodněním dát najevo, že nám na návratu k právnímu stavu společnosti skutečně záleží.

(2005)

Tento článek byl uveřejněn na <http://www.cs-magazin.com>, vydání květen 2006.
Na <http://www.go-east-mission.de> vychází se svolením.